

Hrvatska pisana riječ i identitet Hrvata u Mađarskoj

Szilveszter Balicy, Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj

Pečuh, Mađarska

balic.silvester@gmail.com

Libellarium 10, 2 (2017): 171-187.

UDK: 02:008](=1.497.5)(439)

Stručni rad / Professional Paper

DOI: <http://dx.doi.org/10.15291/libellarium.v1i2.303>

Sažetak

Dosadašnja pisana produkcija Hrvata u Mađarskoj samo je djelomično sakupljena, evidentirana i bibliografski obrađena. Ovaj nedostatak se pokušava nadoknaditi u sklopu više istraživanja koja namjeravaju sakupiti i iz raznih aspekata obraditi hrvatska izdanja objavljena od kraja Prvog svjetskog rata do 2015. Cilj ovoga rada je opisati povezanost hrvatske pisane riječi i formiranja raznih društvenih/kolektivnih identiteta, a naročito njen utjecaj na nacionalni identitet hrvatske zajednice u Mađarskoj u zadnjih 100-150 godina. Referirajući se na mnoga istraživanja možemo reći da je tiskana riječ igrala presudnu ulogu u formiranju društva u zadnjim stoljećima. Širenje i efikasnije raspačavanje tiskarskih proizvoda povezuje se s pokretima poput reformacije, raznih revolucija koji su uvelike utjecali na društvo, korjenito promijenili odnose unutar zajednica. Pored toga, većina istraživača koji se bave s procesima nastanka raznih kolektivnih identiteta, npr. modernih nacionalnih zajednica (B. Anderson, E. Gellner, A. D. Smith, J. Assmann itd.), daju ključno značenje širenju tiskarskih proizvoda. U spomenutom razdoblju se tiskaju knjige, izlaze razna periodična izdanja na hrvatskom jeziku i, pretpostavljamo, ova izdanja dopiru do svojih čitatelja. U ovom radu ustanovit će se oni kolektivni vrijednosni sustavi čija je prisutnost potvrđena kod Hrvata u Mađarskoj, opisati zašto pisana riječ ima važnu ulogu u izgradnji društvenih identiteta, te putem konkretnih primjera potvrditi postojanost takvih identiteta na stranicama hrvatskih tiskanih izdanja u Mađarskoj.

1. Uvodne napomene

Da je tiskana riječ igrala presudnu ulogu u formiranju društva ne poriče većina teoretičara, stoga nas ne može iznenaditi pojava posebne znanstvene discipline pod nazivom *povijest knjige* (*book history* ili *history of the book*) koja istražuje

spomenuti odnos (Šporer 2015, 15-34). Širenje i efikasnije raspačavanje tiskarskih proizvoda povezuje se s pokretima svjetskih razmjera koji su uvelike utjecali na društvo, korjenito promijenili odnose unutar zajednica. Većina istraživača koji se bave s procesima nastanka raznih kolektivnih identiteta, npr. modernih nacionalnih zajednica, daju ključno značenje širenju tiskarskih proizvoda (B. Anderson, E. Gellner, A. D. Smith, J. Assmann itd.). U sklopu ovoga rada želi se prikazati odnos između hrvatske tiskane riječi iz Mađarske u razdoblju od 1918. do danas i raznih društvenih/kolektivnih identiteta kod hrvatske zajednice u Mađarskoj. U fokusu su istraživanja autori, nakladnici, naravno i sama izdanja, a posebice njihov sadržaj. Putem više primjera pokušat će se prikazati utjecaj sadržaja tih izdanja na razne kolektivne identitete Hrvata u Mađarskoj u zadnjih stotinjak godina.

Mišljenja smo da Hrvati u Mađarskoj zbog povijesnih, jezičnih, etnoloških i u najširem smislu kulturnih karakteristika pripadaju hrvatskom etničkom korpusu, te kao posljedica toga, trebali bi biti integrirani u zajednicu koju danas nazivamo hrvatska nacija. Međutim, s obzirom na specifične povijesno-društvene prilike Hrvata u Mađarskoj te na položaj matične države u 19. i 20. stoljeću (upravna podijeljenost, unutrašnjo- i vanjskopolićka nesamostalnost, političko-ideološka pluralnost), integracija mnogih hrvatskih zajednica izvan današnjih granica Republike Hrvatske nije provedena u potpunosti,^[1] zbog čega je kod njih sve do danas prisutna pojava mnogostrukih identiteta. U slučaju Hrvata u Mađarskoj jedan od takvih, možda i najstabilniji identitet je regionalni, lokalni (Šokci, Bunjevci, Bošnjaci, Raci itd.). Nadalje, budući da ova zajednica već stoljećima živi pod mađarskim administrativno-upravnim područjem, neizbježno je da se djelomice integrira i u mađarsku političku zajednicu. U sklopu ovoga rada namjeravamo govoriti i o „južnoslavenskom identitetu“^[2] koji je među Hrvatima u Mađarskoj zavladao nakon Drugog svjetskog rata. U ovom razdoblju i mađarske vlasti preuzimaju koncept „južnoslavenske zajednice“ i putem državnih institucija (školstvo, mediji, manjinska politička tijela) započinje institucionalno povezivanje južnoslavenskih zajednica u Mađarskoj.

Dakle, u slučaju Hrvata u Mađarskoj razmatraju se četiri kolektivna identiteta u sklopu ovoga rada:

1. regionalni: šokački, bunjevački, gradišćanski itd.;
2. politički (državni): mađarski;
3. nadnacionalni: južnoslavenski;
4. nacionalni: hrvatski.

Mada su istraživanja o kolektivnom/im identitetu/ima hrvatske zajednice u Mađarskoj vrlo oskudna,^[3] jedan od takvih radova svjedoči o postojanju navedenih kolektivnih identiteta bez razmatranja nadnacionalne, južnoslavenske komponente (Grbić 1994, 120-121), stoga ovo zadnje možemo prihvatiti kao našu pretpostavku. Drugo istraživanje na koje ćemo se referirati odnosi se na medijske navike Hrvata u Mađarskoj i provedeno je na prijelazu iz 20. u 21. sto-

ljeće.^[4] Istraživanje je bilo usmjereno prema praćenju hrvatskih medija (novina, televizije i radija), ali je postavljeno i pitanje o praćenju medija drugih manjina u Mađarskoj. Rezultati su pokazali da jedan veći broj ispitanika i skoro 20 godina nakon razdvajanja još uvijek prati srpske medije, i to naročito u južnim regijama, poput Baranje i Bačke (Gyurok 2001, 90-91). Također je postavljeno pitanje koje se odnosi na čitateljske (slušateljske/gledateljske) želje. U slučaju svih medija (novine, televizija, radio) jednoglasno je na prvom mjestu želja da se oni više bave s regionalnim/lokalnim pitanjima i to na regionalnom/lokalnom jeziku te je izraženo da količina takvih sadržaja nije dovoljna (Gyurok 2001, 59; 67). U zaključcima urednici utvrđuju kako je „ovo istraživanje dokazalo da je identitet Hrvata u Mađarskoj prvenstveno i prije svega lokalnoga karaktera“ (Gyurok 2001, 113).

Građa na kojoj se naše istraživanje temelji (tj. hrvatska tiskana izdanja u Mađarskoj između 1918. i 2015.) zacrtana je prema trima glavnim kriterijima: vrijeme, prostor i jezik publikacije. Određivanje početnog razdoblja je povezano s nastankom fenomena „Hrvati u Mađarskoj“, o čemu ćemo detaljnije govoriti u sljedećem poglavlju. Razmatraju se jedinice građe koje su objavljene u razdoblju od 1918. do 2015. na području današnje Mađarske. Prema kriteriju jezika uzet će se u obzir izdanja na hrvatskom jeziku^[5], a proces prikupljanja jedinica podijeljen je na tri faze: 1. Pregled digitalnih kataloga državnih i regionalnih knjižnica; 2. Rezultati dosadašnjih istraživanja, recenzije, kritike; 3. „Terenska“ istraživanja (prikupljanje podataka u kontaktu s lokalnim ustanovama, samoupravama, pojedincima). Pod pojmom hrvatska pisana ili tiskana riječ u sklopu ovoga rada podrazumijevaju se proizvodi u tradicionalnom obliku: knjige, serijska izdanja, te manji oblici poput brošura, kataloga, turističkih vodiča i sl.

Do danas (2018.) sakupljen korpus hrvatskih izdanja u Mađarskoj sadrži preko tisuću jedinica,^[6] a jedan veliki dio, 1/3 ukupnog broja, čine udžbenici i razna stručna pomagala koja su se koristila u nastavi u hrvatskim obrazovnim institucijama od 1918. Zbog ključne uloge udžbenika u formiranju društvenog, posebice nacionalnog identiteta, potrebna je njihova detaljna analiza, koja se zbog kvantitativnih razloga planira provesti u sklopu posebnoga istraživanja, što znači da u ovom radu sadržaj udžbenika neće biti razmatran.

2. Hrvati u Mađarskoj i pismenost

Zbog frekventne uporabe u okviru ovoga teksta, te zbog nedovoljne razjašnjenosti i ustaljenosti smatramo potrebnim detaljnije odrediti pojam „Hrvata u Mađarskoj“ koji izaziva brojna pitanja i u stručnim krugovima.^[7] Mada veći broj Hrvata na prostore današnje Mađarske dolazi od 16. do 18. stoljeća (Kitanics 2014, 147),^[8] smatramo da o toj zajednici pod nazivom „Hrvati u Mađarskoj“ možemo govoriti tek od odvajanja dijela hrvatske zajednice od svoga matičnog

korpusa, tj. od nastanka novih država nakon Prvog svjetskog rata, kada je dio Hrvata ostao na području današnje Mađarske. Do tada, pretežito jedinstven hrvatski narod koji je živio u jednoj državi, Austro-Ugarskoj Monarhiji, razdijeljen je u više novih država (Kraljevina SHS, Mađarska, Rumunjska, Austrija, Čehoslovačka, Italija itd.) gdje će činiti apsolutnu manjinu spram većinske zajednice te izgubiti načelno konstitutivnu ulogu (osim Kraljevine SHS) koju je imao u takozvanim Zemljama Krune sv. Stjepana. Odvajanje od matične zajednice, koje je ujedno značilo prekid s drevnim hrvatskim kulturnim kanalima, te život u okvirima nove države dovoljno su značajan raskol kako bi od ovoga trenutka zajednici pristupali pod posebnim nazivom „Hrvati u Mađarskoj“. Zbog ovih razloga, mišljenja smo da je kod istraživanja koja su povezana s književnošću, poviješću, sociologijom i drugim segmentima Hrvata u Mađarskoj potreban različit pristup, ovisno o tome je li riječ o razdoblju prije ili poslije Prvog svjetskog rata.

Uzroci dolaska Hrvata na ove prostore su bili razni: bijeg iz pradomovine od prijetućih turskih osvajanja, veleposjedničke težnje za novom radnom snagom na opustošenim krajevima,^[9] slična nastojanja biskupa za novim katoličkim življem itd. (Sokcsevits 2011, 744). Dijele se na 7 većih i 12 manjih skupina^[10] od kojih svaka zahtjeva poseban povijesni, lingvistički, sociološki, etnografski itd. pristup kako bi se shvatile specifične okolnosti u kojima su one dočekale 21. stoljeće. Bez obzira na to u kojem su razdoblju pojedine skupine stigle u svoje nove krajeve, je li početkom 16. ili tijekom 18. stoljeća, velika je vjerojatnost da su u svoje nove krajeve došle kao usmene (*nonliterate*), agrarne, tradicionalne zajednice i da je tek jedan izrazito uzak sloj dosegnuo osnovnu razinu alfabetizma do početka 19. stoljeća (poput klera, plemića hrvatskoga porijekla, raznih službenika itd.). Masovno opismenjavanje na području Ugarske počinje krajem 19. stoljeća kada ministar vjere i obrazovanja József Eötvös donosi zakon o narodnom obrazovanju (1868.)^[11] s kojim pospješuje obavezno obrazovanje, a s time paralelno i razinu pismenosti u široj zajednici (Faragó 2011, 308).^[12] Širenjem pismenosti počeo se širiti interes društva za tiskanim izdanjima, pa je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće njihov broj počeo naglo rasti u slučaju svih zajednica na ovim prostorima, pa tako i među Hrvatima (u slučaju Hrvata u Mađarskoj prvenstveno među Bunjevcima^[13] i gradišćanskim Hrvatima).

Navedene tvrdnje nikako ne poriču hrvatsku pisanu baštinu koja je nastala na području Ugarske prije tematiziranoga razdoblja. Ne smije se zaboraviti djelatnost franjevaca i prvenstveno pripadnika klera hrvatskoga porijekla u Ugarskoj, čija je pisana baština neizostavan dio cjelokupne hrvatske pismenosti, ali baš zbog spomenute barijere nepismenosti puka njihov nakladnički rad nije mogao doprijeti do širih slojeva društva. Na hrvatski puk i na njegov vjerski (katolički) identitet u Ugarskoj jače je utjecao njihov pastoralni rad, svakodnevna briga nad katoličkim vjernicima u čemu je svakako pomogla dobra komunikacija zahvaljujući zajedničkom jeziku^[14] (Tóth 2009, 26).

Nakon Prvog svjetskog rata Hrvati u Mađarskoj žive odsječeno od svoje matične domovine, izvan dometa hrvatskih nacionalno-integracijskih procesa koji su

započeti u 19. stoljeću. U ovih stotinu godina njihov status je velikim dijelom bio ovisan o odnosu Mađarske s matičnom državom (Kraljevina SHS, Kraljevina Jugoslavija, SFRJ, RH) te o odnosu mađarskih vlasti prema manjinskoj zajednici. Svakim razdobljem^[15] dominirala je određena društveno-politička klima s određenim okvirima unutar kojih je sama zajednica mogla djelovati. Tako su spomenuti društveni identiteti dominirali određenim razdobljima, poput „južnoslavenskog“ koji se intenzivno širio nakon II. svjetskog rata, a neki od njih postojali su već prije stvaranja nacionalnih zajednica i preživjeli sve do danas, kao što su regionalni, subetnički identiteti.

3. Jezik, tisak i identitet

Zahvaljujući izumu tiskarskog stroja, širenjem tiskarskih proizvoda pokrenuti su procesi koje možemo povezati s nastankom i širenjem raznih društvenih, posebice nacionalnog identiteta. Slabljenjem vjerskih zajednica koje su se okupile oko „svetih“ jezika (latinski, grčki, hebrejski) počinje jačanje manjih jezika koji se postepeno „sakraliziraju“. Sve brža reprodukcija pisma počinje se koncentrirati oko lokalnih jezika, koji će tijekom vremena dobiti svoj standardni oblik^[16]. Ove procese nikako ne možemo smatrati univerzalnima i vremenski određenima, naime utjecaj kapitalizma i industrijalizacije nije bio jednak u zemljama Zapadne i Istočne Europe, stoga navedeni procesi nisu se mogli odvijati na isti način u svim zemljama Staroga Kontinenta. U zemljama nekadašnje Habsburške Monarhije i Austrijskog Carstva do ovih procesa nije moglo doći sve do kraja 18. i početka 19. stoljeća, kada su društvene promjene na čelu s Francuskom revolucijom stigle i do najistočnijih dijelova kontinenta i prisilile monarhistički uređene višenacionalne države na korjenite promijene. U slučaju spomenute države, u kojoj se krajem 18. stoljeća pojavljuju prvi znakovi „nacionalnog buđenja“ također ključnu ulogu igra jezik. Odlukom cara Josipa II. koji umjesto latinskog uvodi njemački kao službeni jezik, bačena je iskra u barutanu mađarskog nacionalnog pokreta. Iako je odluku car na smrtnoj postelji povukao, pokrenut je nezaustavljiv proces izgradnje modernog mađarskog jezika koji se temeljio na književnim, crkvenim, dijalektalnim i drugim elementima. Standardizacija mađarskog jezika igrala je ključnu ulogu u nacionalnoj integraciji Mađara koja je zahvatila područje čitave Ugarske i izazvala reakcije drugih etničkih skupina na području Istočne i Jugoistočne Europe.

Pojavom i širenjem nacionalnih pokreta neophodno su nastale kulture koje su pokušavale dominirati na određenom, makar etnički vrlo heterogenom području, kao što je to bilo u slučaju Austro-Ugarske. E. Gellner tvrdi da je takvo ponašanje nacionalnih pokreta jedna od glavnih njegovih karakteristika, naime, nacionalizam ne podnosi nikakve etničke granice unutar državnih granica (1998, 21) i da se u njemu „održava objektivna potreba za homogenošću“ (Ibid, 66). Gellnerova elaboracija proizlazi iz gospodarskih promjena, industrijalizacije, koja

zahtjeva efikasnije, obrazovano društvo koje će biti sposobno ispuniti povećana očekivanja proizvodnje. Radi toga potrebno je stvoriti društvo s homogenom, po mogućnosti visokom kulturom, sustav u kojemu organizacija mase teče efikasnije od starijih feudalnih modela. S druge strane, u slučaju pripadnika zajednice koja je etnički bila različita od većinske i vladajuće, odluka o napuštanju vlastite i prisvajanju tuđe kulture temeljila se na jasno vidljivim beneficijama: asimilacijom je nestao osjećaj izoliranosti, sudjelovanje u školskom sustavu nudilo je egzistencijalno bolji život za samog pojedinca i za njegove potomke također, a nije bilo rijetko da su se radna mjesta u sklopu državne službe mogla dobiti samo u slučaju napuštanja izvornog etničkog identiteta.

Ključna uloga jezika u identifikacijskim procesima i u diferenciranju vlastite zajednice od drugih poznata je već od razdoblja antike. Parafrazirajući Aristotela i Assmann navodi kako je zajednički jezik najprvobitniji medij ljudskog obrazovanja grupa (2005, 173). I najmanje zajednice nastaju interakcijom u kojoj ključnu ulogu ima jezik. Riječ je o komunikacijskom aspektu, koji uz gospodarski (razmjena dobara) i rodbinske veze igra važnu ulogu u stvaranju zajednica s kolektivnim identitetom. Posebna je uloga jezika u multietničkim zajednicama u kojima je razumijevanje ili nerazumijevanje nekoga odmah dalo naslutiti pripadaju li sugovornici istoj zajednici ili ne. Ako znamo odrediti što nismo, možemo definirati (svjesno ili podsvjesno) što smo „mi“, zbog čega smo mi drugačiji od ostalih. S time dolazimo do definiranja vlastite kulture što nas nužno dovodi k identifikaciji s određenim vrijednosnim sustavom. U tom „zajedničkom sustavu simbola“ (Assmann 2005, 163) pored jezika važnu ulogu igraju i druge sastavnice poput nošnje, običaja (rituali), jela i pića itd. Međutim, sve dok se ova kultura, sustav simbola ne opismenjuje, ne materijalizira, ne učvršćuje u obliku tekstova, ona neće biti shvaćena kao prošlost, a odnos prema prošlosti je nužan kako bi zajednica potvrdila svoj identitet (Assmann 2005, 62). S opismenjavanjem kulturnog pamćenja i njegovim širenjem putem knjiga, serijskih izdanja i kasnije radija, televizije te u najnovije doba interneta, stvoreni su uvjeti za nastanak većih kolektivnih zajednica. Ovim procesom dobiju permanentnost razni kolektivni identiteti poput vjerskih, kulturnih, klasnih, etničkih, nacionalnih itd.

4. Regionalni identiteti: Šokac, Bunjevac, Rac, Bošnjak itd.

Svaki od razmatranih identiteta se širio putem pisane riječi, ali i pomoću drugih medija. U slučaju regionalnog identiteta, koji u najvećoj mjeri ima primordijalni karakter, osjećaj pripadnosti proizlazi iz elementarnih sastavnica identiteta, poput istog (sličnog) jezika, nošnje, rodbinskih veza itd. Pretpostavljamo da su Hrvati u Mađarskoj i prije pojave nacionalnih pokreta posjedovali razne društvene identitete. Među njima je svakako najdominantniji bio vjerski (katoličko-kršćanski), baš zbog postojanosti izrazito jakog sustava simbola, u kombinaciji sa sakralnim tekstovima i ritualnim obredima, koji je identitet prenesen iz po-

družja iseljavanja, dakle nije stečen u novim krajevima. Pored toga, subetničke skupine, zbog rasprišenosti i otočkog naseljavanja u multietničke krajeve razvile su jak lokalni, regionalni identitet, koji je kod pojedinih (Bunjevaca u Bačkoj i gradišćanskih Hrvata u zapadnoj Ugarskoj) već u ranim fazama dobio pismeni oblik. Krajem 19. stoljeća pojavila su se posebna serijska izdanja (novine, kalendari) i druge knjige čiji je sadržaj, jezik, pa i sam naslov npr. *Bunjevačkih i šokačkih novina* povezan s regionalnim identitetom. Zbog sve jače prisutnosti mađarizacije i dijelom germanizacije, u obrani vlastite kulture u ovim izdanjima započet je proces određivanja sustava simbola (jezik, povijest, književnost itd.) s kojima se većina pripadnika zajednice može identificirati, stvarajući na kraju jak regionalni identitet.^[17]

Međutim, u slučaju Hrvata u Mađarskoj jačanje regionalnog identiteta ne proizlazi u svakom slučaju iz samih aktivnosti zajednice već je u određenim razdobljima dobilo krila izvana i prisutno je na stranicama izdanja koja su namijenjena Hrvatima. Nakon Prvog svjetskog rata jedna od rijetkih tiskovina za Hrvate u Mađarskoj je kalendar *Danica* čiji je podnaslov *kalendar za u Ugarskoj živeće Bunjevce, Šokce, Hrvate, Bošnjake, Raci i Dalmatince*.^[18] U ovom međuratnom razdoblju mađarske vlasti na razini tiska još nisu bile sklone zajedničkoj, južnoslavenskoj medijskoj platformi (kako će to biti nakon Drugog svjetskog rata) već su Hrvati u Mađarskoj prema centralističkom pristupu svrstani u tri kategorije. Prvu skupinu čine Hrvati u Bačkoj i Baranji (većinom Bunjevci, Šokci, Bošnjaci, Raci itd.), tj. štokavci kojima je namijenjena spomenuta *Danica*. Drugu, Hrvati kajkavci u Međimurju i Podravini kojima se uređuje list *Topol: društveni, povučljivi i gospodarstveni list slikami za horvatski puk*,^[19] a treću, gradišćanski Hrvati koji imaju kalendar pod naslovom *Naša domovina*^[20] (Mandić 2003, 40). Prema tome, Mađarska je tada imala regionalan pristup prema hrvatskim skupinama koje su ostale na njenom području, i to na temelju narječja (štokavska i kajkavska skupina) te regionalnih posebnosti (gradišćanska skupina). Mada pojedini elementi pristupa mogu biti opravdani (jer pripadanje istom narječju olakšava komunikaciju), ipak, spajanje međimurskih i podravske Hrvata na primjer, bez obzira na pripadanje istom narječju, može biti upitno iz razloga što ni na razini gospodarske razmjene, ni u slučaju društvenih odnosa ove dvije zajednice nisu bile povezane prije Prvog svjetskog rata. Podjelu na manje subetničke zajednice potvrđuje i više puta promijenjen naslov *Danice* koji posebno navodi sve hrvatske subetničke zajednice, a pored njih i Hrvate. Sudeći prema povijesnoj klimi u onodobnoj Mađarskoj koja nije nudila prostora nikakvim hrvatskim ili južnoslavenskim integracijskim težnjama, pretpostavljamo da je u ovom slučaju naglasak bio na jačanju regionalnoga identiteta. Slične tendencije opaža i Slaven Bačić u slučaju podunavskih Hrvata: „većinski državotvorni narodi, u epohama nacionalnog zanosa te sukoba i borbe za prevlast sa susjednim narodima, koristili su i koriste najrazličitije aktivne mjere koje potiču forsiranje lokalnog imena i aktivno odnarođivanje“ (2010, 68-69). Sa čvrstim lokalnim identitetom širenje hrvatske integracije u krugu ovih zajednica bilo bi otežano, a jačanje privrženosti mađarskoj državnoj zajednici,

što se u ovim tiskovinama neprekinuto činilo, s vremenom može rezultirati integriranjem u samu mađarsku nacionalnu zajednicu.

Uvidom u sadržaj prvog broja *Danice* za 1923. godinu možemo dobiti sliku o odnosu mađarskih i hrvatskih ili manjinskih sadržaja u kalendaru:

- L. *Na novu godinu 1923.* 21 – pjesma
- (Anonimno). *S vitski dogagjaji.* 22-24 – tekst
- (Anonimno). *Stogodišnjica Petőfi Šandora.* 25 – biografija
- Petőfi, Šandor. *Narodna pisma.* 26 – pjesma
- (Anonimno). *Genova.* 27-30 – tekst
- (Anonimno). *Gospodarski poslovi.* 31-35 – tekst
- Petőfi, Šandor. *Iz daljine.* 36 – pjesma
- Fejsz, Hugolin (Otac). *Duhovni saviti na novu godinu.* 37-39 – tekst
- Petőfi, Šandor. *Krajem sela krčma trošna...* 39 – pjesma
- Kollay, Emanuel. *Pijanstvo.* Kratka pripovijetka megjumurska. 40-43 – pripovijetka
- Petőfi, Šandor. *Mojim roditeljima.* 43 – pjesma
- (Anonimno). *Šale.* 44-47 – šale

Osim samog jezika kalendara koji je bio mješavina bunjevačkih ikavskih govora s ponekada vrlo nezgrapnim formulacijama, sadržajno se ovo izdanje ne može povezati s bunjevačko-šokačkim ili možda hrvatskim identitetom. Književno je zastupljena jedino mađarska književnost, i to putem najznačajnijeg predstavnika mađarskog romantizma i rodoljubne književnosti Sándora Petőfija. U *Danici* je izabran regionalni jezik radi lakše komunikacije i plasiranja informacija, glede kulturnih sadržaja nisu prisutni bunjevački ili šokački, dakle regionalni elementi, međutim umjereno se plasiraju temeljni kulturni simboli mađarskog nacionalnog pokreta, poput *Narodne pisme (Nemzeti dal)* Sándora Petőfija. Zbog neuspjelog prvog broja urednici su u kasnijim brojevima bili primorani uvrstiti pjesme bunjevačkih autora (Petreš, Evetović), međutim i nadalje se u svakom broju objavljuju mađarski nacionalno-kulturni simboli: prijevodi prvih, pjevanih strofa mađarske *Himne (Himnusz)* Ferenc Kőlcseyja i pjesme *Szózat* Mihály Vörösmartyja^[21] (Balić 2014, 41). Pored tekstualnog sadržaja vrlo je značajan i vizualni koji se plasira u ovom kalendaru. U svakom broju vidimo fotografije mađarskih velikana, političara, živih i umrlih, poput namjesnika Nikole Horthyja, premijera Istvána Bethlena, Sándora Petőfija i sl., dok takvih ilustracija koje bi upućivale na matičnu domovinu ili možda užu regiju uopće nema.

Iz ovih primjera je vidljivo da u ovom razdoblju (između dva svjetska rata) kroz manjinske tiskovine se provlače paralelno dva razmatrana identiteta: regionalni (šokački, bunjevački itd.) i politički (mađarski). Regionalni identiteti preživjeli su

20. stoljeće, a i danas su važni faktori identifikacije Hrvata u Mađarskoj, dok su mađarski sadržaji zasigurno utjecali na asimilacijske procese Hrvata u Mađarskoj, što potvrđuju podaci s popisa stanovništva u zadnjih stotinu godina. U slučaju regionalnih identiteta potrebno je naglasiti da kod pojedinih subetničkih skupina, poput Hrvata u Gradišću, županiji Zali i dijelom u Podravini, identifikacija s regionalnim identitetom nije išla na štetu nacionalnog (hrvatskog) identiteta, jer su pripadnici ovih zajednica već i prije analiziranoga razdoblja koristili etnonim Hrvat.

Napomenimo i kako smo se u ovome poglavlju koristili serijskim izdanjima iz razloga što je ovo razdoblje bilo izrazito skromno iz aspekta hrvatskog tiska. Osim navedenog kalendara, i ponekih udžbenika, tiskao se tek mali broj knjiga, poput molitvenika,^[22] propagandnih izdanja Mađarske Sovjetske Republike^[23]; sl. Sudeći prema kolektivnom pamćenju Hrvata u Mađarskoj, *Danica* se raširila u velikom broju hrvatskih kućanstava i imala je puno veći utjecaj na formiranje raznih kolektivnih identiteta od navedenih knjiga.

5. Nadnacionalni identitet: južnoslavenski

Zbog značajne uloge sovjetskih vojnih snaga i partizanskih pokreta u borbama protiv Hitlerove Njemačke tijekom Drugog svjetskog rata, izgrađena je kolektivna predodžba o slavenskim zajednicama na području Mađarske kao antifašističkim narodnostima. Potaknuti pobjedničkim zanosom i vjerojatno jugoslavenskim partizanima koji su u poratnom razdoblju još boravili na području Mađarske, ubrzo su se organizirali u državne organizacije, utemeljili Antifašistički front Slavena, štoviše, nakratko formirali svoje administrativno-upravne jedinice s vlastitom „milicijom“ (Tilkovszky 1998, 130) i pokrenuli svoje novine pod naslovom *Sloboda* već 9. lipnja 1945. Nakon godinu dana iz fronta se izdvajaju Slovaci, s time je stvoren „Antifašistički front Južnih Slavena“, koji je 1947. preimenovan u „Demokratski savez Južnih Slavena“ (Blažetin 1998, 30). Ova će organizacija sve do raspada Jugoslavije biti legitimni predstavnik (i) Hrvata u Mađarskoj. Razdvajanjem je stvoren novi tjednik pod naslovom *Naše novine* te se ubrzo pokreće i *Narodni kalendar*. Prema samim nazivima državnih institucija i naslovu tjednika u kojemu se sa zamjenicom „naš“ ograđuju od etničkih naziva (u skladu s idejom proleterskog internacionalizma), vidljivo je da se sa strane vladajuće mađarske i manjinske političke elite (s odobravanjem matične države Jugoslavije) prihvaća princip prema kojemu južnoslavenske etničke zajednice na prostoru Mađarske pripadaju istoj, nedjeljivoj društvenoj zajednici kojima se pruža kulturna autonomija u spomenutim okvirima.

Posljedice prihvaćanja ideje o suživotu južnih Slavena u Mađarskoj probile su se do svih društvenih struktura i slojeva. Osim zajedničke medijske platforme i krovne političke ustanove pokreće se obrazovanje koje će na svim razinama

uvesti program južnoslavenskog odgoja na srpskohrvatskom jeziku. Južnoslavenska ideja se možda najjače manifestirala u kulturnom životu zajednice, posebice folkloru, koji nakon Drugog svjetskog rata (mogli bi reći sve do danas) dominira kulturnim manifestacijama i programima zajednice. Zbog ideoloških razloga ni hrvatski jezik nije bio pošteđen promjena. U znaku jezičnog unitarizma službeni jezik zajednice postaje tzv. „srpskohrvatski“ ili „hrvatskosrpski“ (mađ. „szerbhorvát“ ili „horvátszerb“) koji se pokušava implementirati u svim institucijama manjinske zajednice, posebice obrazovanja. Tako su utemeljene školske ustanove s nazivom „srpskohrvatska škola, gimnazija“ gdje je nastava tekla na „jugoslavenskom jeziku“ (Mandić 1996:9). Ova je politika u slučaju generacija koje su se socijalizirale nakon Drugog svjetskog rata relativno rano donijela svoje prve plodove. U antologiji objavljenoj 1969.^[24] pod naslovom *U kolo* od deset zastupljenih pjesnika njih devetero pripada hrvatskoj nacionalnoj zajednici, "premda to na temelju jezika nije uvijek jednostavno zaključiti" (Blažetin 1998, 40). Naime, mnogi tekstovi su napisani srpskim jezikom, ćirilicom i latinicom, a tek jedan dio na hrvatskom. Mada hrvatski književnici u Mađarskoj nakon ovoga razdoblja sve jače se okreću prema stvaranju na hrvatskom jeziku, naročito u 80-tim godinama (Blažetin 1998, 52), očita je tendencija usvajanja bitnih elemenata južnoslavenskog/jugoslavenskog identiteta na svim razinama zajednice, pa tako i pisane riječi. Razdoblje je to jake cenzure u kojemu su nakladnička prava povjerena isključivo krovnom zajedničkom predstavničkom tijelu, Demokratskom savezu južnih Slavena u Mađarskoj koji kao naručitelj najčešće ove zadatke povjerava državnom Poduzeću za izdavanje udžbenika (Tankönyvkiadó). Izdaju se brojni udžbenici, priručnici, pomagala za nastavu srpskohrvatskog ili hrvatskosrpskog jezika, iz kojih se uči „naša“, zajednička prošlost, jezik, književnost, običaji, obrađuju se *Muzičke tradicije Južnih Slovena u Mađarskoj*,^[25] izdaje se knjiga o "srpskohrvatskoj narodnoj poeziji"^[26] i još brojne druge. Zbog svih tih tendencija nije slučajno da se kod pojedinih autora, i vjerojatno kod mnogih hrvatskih intelektualaca onoga doba, pojavljuje svojevrсна kriza identiteta. Izlazak iz te krize mnogi su pronašli u bijegu k zavičajnom, regionalnom identitetu i stvaranju na mjesnom idiomu (Blažetin 1998, 52).

U usporedbi s prethodnim međuratnim razdobljem broj tiskanih izdanja na hrvatskom jeziku nakon Drugog svjetskog rata je znatno veći. Tiskanje hrvatskih knjiga (prema tadašnjem kursu srpskohrvatskih ili južnoslavenskih) postepeno raste od 1945., a u 80-tima doživljava vrhunac. Ključno je bilo za ovo razdoblje da su se određeni manjinski nakladnički zadaci povjerali državnim ustanovama, na primjer poduzeću Tankönyvkiadó, koje izdaje brojna izdanja na hrvatskom (srpskohrvatskom) jeziku i to u skladu s najvišim onodobnim standardima. Jedno od najvažnijih manjinskih pitanja razdoblja je školstvo, zbog čega se tiskaju brojni udžbenici za razne uzraste i predmete. Ipak, na slabu razvijenost tadašnjega hrvatskog nakladništva upućuje još uvijek mali broj knjiga samo na hrvatskom jeziku iz područja književnosti,^[27] jezika, povijesti^[28] koje bi se bavile s temama važnima za nacionalni identitet Hrvata u Mađarskoj i koje nisu namijenjene za korištenje u sklopu školske nastave.

6. Hrvatski identitet

Pored svih navedenih u Mađarskoj postoje tiskani mediji koji se sadržajno mogu povezati s hrvatskim nacionalnim identitetom. U tom pogledu ključno je pitanje samostalnosti hrvatske matične države posebice ako je riječ o njenoj samostalnoj vanjskoj politici. Mada potpunu državnu samostalnost Hrvatska, a s time i moderna hrvatska zajednica dobije tek početkom devedesetih, ipak, u nacionalno-integracijskom smislu značajno je bilo i razdoblje prije Prvog svjetskog rata. Unutar granica bivše Ugarske nije bio ometan protok intelektualnog kapitala, mada je udaljenost Hrvata na području današnje Mađarske od centara i upravno pripadanje mađarskim organima otežavalo ove tijekove, do njih su i tako dolazila pojedina izdanja koja su ojačala pripadnost cjelokupnoj hrvatskoj kulturnoj zajednici (npr. popularna izdanja Društva svetog Jeronima, Matice hrvatske itd.). Značajno je i razdoblje od 60-tih godina 20. stoljeća kada se zahvaljujući smirivanju odnosa između Mađarske i Jugoslavije (nakon Rezolucije IB-a i Revolucije 1956.) granice postepeno otvaraju i za Hrvate u Mađarskoj, i nakon gotovo pola stoljeća potpune odsječenosti stvaraju se novi kontakti s matičnim narodom, istina, pod strogim okriljem južnoslavenske ideje.

Međutim, stvarni pomak dogodio se (i mogao se dogoditi) tek nakon osamostaljenja Republike Hrvatske. Najveći napredak nije postignut toliko u vanjskoj politici novostvorene države prema svojim nacionalnim manjinama u susjednim zemljama, već u krugovima samih nacionalnih manjina, barem u Mađarskoj, koja se samovoljno ogradila od južnoslavenske ideje i prihvatila pripadanje hrvatskoj nacionalnoj zajednici, kao njenoj grani u Republici Mađarskoj. Ovaj korak je potaknuo vodeće članove zajednice na formiranje autonomne, hrvatske manjinske politike, što je prihvatila i Republika Mađarska. Tako su utemeljene prve hrvatske ustanove, Savez Hrvata u Mađarskoj 1990. (Blažetin 1998, 61) koji je politički ujedinio sve hrvatske skupine u Mađarskoj, dok su paralelno ojačani regionalni ogranci saveza, prvenstveno zbog spomenutog jakog regionalnog karaktera hrvatske zajednice. Pomoću ovih civilno-političkih organizacija i novoutemeljenih civilnih udruga (poput Organizacije Mladost), raznih ustanova koje su tada već i službeno poprimile hrvatski karakter (Hrvatski klub August Šenoa, Hrvatsko kazalište u Pečuhu, Hrvatski institut) te većih državnih izdavača (Nemzeti Tankönyvkiadó – Nacionalno poduzeće za izdavanje udžbenika) otvorila se mogućnost za objavljivanje novih hrvatskih izdanja, stvoreni su uvjeti za samostalno hrvatsko nakladništvo u Mađarskoj sa svim svojim elementima. U ovim godinama pokrenut je *Hrvatski glasnik* (1991.), prvi samostalni tjednik Hrvata u Mađarskoj, objavljeno je nekoliko knjiga, među njima književni sadržaji,^[29] etnografska istraživanja regionalnoga karaktera^[30] te zbog novog obrazovnog programa nakon razdvajanja u velikoj mjeri se pojavljuju novi udžbenici. Unatoč ovim promjenama i mogućnostima koncepcija nakladnika hrvatskih izdanja koja su se pojavila u samostalnom razdoblju nije se bitno razlikovala od prijašnjih. U ovim knjigama (ovdje ne govorimo o sadržaju udžbenika) nije došlo do redefiniranja bitnih sastavnica nacionalnog identiteta, izgradnje novoga odnosa prema

već samostalnoj Hrvatskoj unatoč "tektonskim" promjenama koje su se dogodile u matičnoj domovini i koje su se odrazile i na ovu zajednicu. U spomenutim etnografskim radovima samo se dijelom redefinirao onaj sustav simbola koji bi trebao biti temelj novom društvenom identitetu, a o definiranju hrvatskog nacionalnoga identiteta koji bi trebao obilježiti razdoblje nakon devedesetih skoro da i nema riječi. Dio ovih procesa u određenoj mjeri se odvijao na stranicama periodike, na primjer u *Hrvatskom glasniku* ili metodičkom časopisu pod naslovom *Naša škola*, koji izlazi 1983., pa nakon veće stanke kontinuirano od 1989. do 2000. Utemeljen kao stručni specijalizirani časopis za hrvatske i srpske pedagoge, nakon osamostaljenja početkom devedesetih dobije sve izraženiji hrvatski karakter i pojavljuju se tekstovi u kojima se tematizira razlikovnost hrvatskoga jezika od srpskoga,^[31] revidirani povijesni pregled u udžbenicima za hrvatske učenike^[32] te sličan pristup hrvatskoj književnosti koji je zahtijevao korekciju u novim uvjetima.^[33] Sudeći prema ovim pokazateljima može se reći da je hrvatski tisak u Mađarskoj u određenim segmentima reagirao na promjene, ali one nisu bile dovoljno temeljite i naglašene putem svih mogućih kanala (obrazovni sustav, politička tijela, civilne organizacije itd.) kako bi doprle do svih slojeva društva.

O položaju hrvatskoga jezika u ovom razdoblju važno je istaknuti podatak da su sve češća izdanja koja nisu napisana isključivo na hrvatskom jeziku. Mada je broj hrvatskih izdanja od 1991. daleko najveći (oko 75% ukupne građe), tendencije pokazuju da je broj dvojezičnih i višejezičnih izdanja u kojima je hrvatski jezik zastupljen uz druge jezike sve veći, a da su izdanja isključivo na hrvatskom jeziku u blagom padu. Ovi trendovi se mogu povezati s postepenim padom hrvatskih čitatelja, odnosno onih koji u Mađarskoj u ovom razdoblju znaju čitati hrvatski, što nas usmjerava prema dodatnim problemima budućeg hrvatskog nakladništva u Mađarskoj.

7. Zaključci

Referirajući se na pojedina istraživanja (Grbić 1994, Gyurok 2001) i prema vlastitome iskustvu, naša je pretpostavka bila da u slučaju Hrvata u Mađarskoj možemo govoriti o pojavi mnogostrukih identiteta: regionalni – šokački, bunjevački, gradišćanski itd.; politički (državni) – mađarski^[34]; nadnacionalni – južnoslavenski; nacionalni – hrvatski. Oslanjajući se na relevantnu stručnu literaturu teoretičara kolektivnih identiteta, posebice nacionalnih zajednica, opisali smo koju ulogu igra pisana riječ (u najširem smislu) u formiranju raznih društvenih identiteta. Ključnu ulogu u takvim procesima igra opismenjavanje kulture, koja bez pisane baštine ne može steći permanentnost i biti osloncem određenom društvenom identitetu. Putem primjera dokazali smo da su spomenuti identiteti bili prisutni na stranicama hrvatske knjige u Mađarskoj, da su se određene političke tendencije pojavljivale u raznim serijskim izdanjima, knjigama i drugim izdanjima.

Vidjeli smo da se jačanje na primjer regionalnih identiteta između dva svjetska rata u Mađarskoj koristilo i za formiranje lojalne građanske zajednice, koja se unatoč kulturnim razlikama može integrirati u državnu zajednicu Mađara. Ovdje smo naveli i do sada neobrađenu pojavu „južnoslavenskog identiteta“ koji je u Mađarskoj potaknut svim mogućim manjinskim ustanovama i kanalima nakon Drugog svjetskog rata. Vidjeli smo kako su pojedine komponente ovoga identiteta u krugovima hrvatski intelektualaca brzo došle do izražaja prihvaćanjem zajedničkog „srpskohrvatskog jezika“.

Na kraju smo došli do zaključka da su na stranicama hrvatskih izdanja u Mađarskoj najmanje zastupljeni sadržaji koji bi jačali integraciju hrvatskih skupina u hrvatsku naciju. Nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, kada su i međunarodne prilike bile podobne, hrvatska je zajednica u Mađarskoj donijela odluku o formiranju samostalne manjinske politike, međutim, ove se promjene nisu očitovale i nisu dominirale sadržajima hrvatskih izdanja. Hrvatski integracijski procesi tek su marginalno iskoristili medije za redefiniranje hrvatskoga identiteta, a na vidjelo su stupili oni društveni identiteti, na primjer regionalni, koji su bili dovoljno snažni da ispune nastalu prazninu u tranzicijskom razdoblju. Tradicionalni tiskani mediji su važni u očuvanju nacionalnoga identiteta i efikasna su sredstva nacionalno-integracijskih procesa ali bez dobre suradnje s raznim masovnim „podsustavima“, poput obrazovanja, civilnih organizacija, manjinskih političkih tijela njihova djelatnost nije dovoljna za izgradnju i očuvanje nacionalnog (ili drugih kolektivnih) identiteta.

Literatura

- Assmann, Jan. 2005. *Kulturno pamćenje*. Zenica: Vrijeme
- Bačić, Slaven. 2010. *Nacionalno-integracijski procesi Bunjevaca u Bačkoj i ugarskom Podunavlju*. U: Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata, br. 2. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 65-75
- Balić, Silvestar. 2014. *Književnost u „budimpeštanskoj“ Danici (1923-1944)*. In: Hrvatski kalendar 2014. Budimpešta: Croatica, 39-42
- Blažetin, Stjepan. 1998. *Književnost Hrvata u Mađarskoj od 1918. Do danas*. Pečuh/Osijek: Matica hrvatska/hzz
- Bunjac, Branimir et al. 2013. *Gramatike »međimurskoga« jezika iz 1942. Godine*. U: Filologija, No. 61, 67-164
- Faragó, Tamás. 2011. *Bevezetés a történeti demográfiába*: i. Kötet. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem (digitalno izdanje)
- Gellner, Ernest. 1998. *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura

- Grbić, Jadranka. 1994. *Identitet, jezik i razvoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku
- Gyurok, János; SOKCSEVITS, Dénes. 2001. *A magyarországi horvát média*. Budapest: Croatica
- Kitanics, Máté. 2014. *A Magyarországra irányuló horvát migráció a 16-18. században*. PhD diss. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola
- Mandić, Marin. 1996. *Naša gimnazija*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Mandić, Marin. 2003. *Kako je rođena naša „Danica“*. U: Hrvatski kalendar 2003. Budimpešta: Croatica Kht., 40-44
- Sokcsevits, Dénes. 2011. *Horvátország: A 7. századtól napjainkig*. Budapest: Mundus Novus Könyvek.
- Šporer, David. 2015. *Uvod u povijest knjige*. Zagreb: Leykam international d.o.o.
- Tilkovszky, Lóránt. 1998. *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen: Csokonai Kiadó
- Tóth, István György. 2009. *Franjevci Bosne Srebrene u osmanskoj Mađarskoj i Transilvaniji od 16. do 18. stoljeća*. U: Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata, br. 1. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 3-28

Bilješke

- [1] U slučaju Hrvata u Vojvodini vidi Bačić 2010.
- [2] U ovom radu, i u slučaju opisa ovoga fenomena u Mađarskoj koristit ćemo se s izrazom „južnoslavenski identitet“ iz razloga što se u mađarskom obliku većinom koristio izraz „délszláv“ (južnoslavenski), a ne oblici koji bi bili vezani uz državu Jugoslaviju, poput „jugoslavenski“ ili „Jugosla-ven“ („jugoszláv“) i drugi.
- [3] Pored spomenutih naveli bi još znanstveno-istraživački projekt „Kulturna dimenzija etničkog identiteta Hrvata u Mađarskoj“ Instituta za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu s početka devedesetih (vidi: Migracijske i etničke teme, Vol 6. No 3., 1990., Zagreb: Institut za migracije i narodnosti).
- [4] Rezultati su u obliku posebnoga izdanja objavljeni 2001. godine (vidi popis literature), dok o razdoblju istraživanja nemamo podatke.
- [5] Ova kategorija dozvoljava i izdanja koja nisu isključivo pisana hrvatskim jezikom, naime, nakon Drugog svjetskog rata pojavljuju se brojne knjige

i novinski napisi od hrvatskih autora na tadašnjem službenom „srpskohrvatskom jeziku“, a u nedavnoj prošlosti sve je veći broj dvojezičnih (hrvatsko-mađarskih), odnosno višejezičnih izdanja (npr. zbornika, turističkih vodiča i sl.).

- [6] Spomenuti korpus se ne može smatrati cjelovitim ni u kojem slučaju, evidentiranje jedinica je kontinuirano, ali je stav sastavljača da je trenutna građa dovoljno reprezentativna kako bi se na nju oslanjalo ovo, ili druga istraživanja.
- [7] Frekventniju uporabu pojma „Hrvati u Mađarskoj“ primjećujemo nakon demokratskih promjena ili nakon osamostaljenja Republike Hrvatske. Do tada u stručnim i drugim krugovima, počevši od 1918., za Hrvate u Mađarskoj koristili su se razni subetnički (Raci, Toti, Šokci itd.), nadnacionalni („Južni Slaveni“), povijesni (ugarski Hrvati) i drugi nazivi (poput „mađarski Hrvati“).
- [8] Pojedini istraživači smatraju da su određene hrvatske subetničke skupine poput pomurskih i podravskih Hrvata starosjedilačke (Blažetin 1998, 5).
- [9] Mnoge plemićke obitelji su imale posjede i u Hrvatskoj i u Mađarskoj, tako obitelji Zrinski, Erdődy i Jurišić.
- [10] Gradišćanski Hrvati, pomurski Hrvati, podravski Hrvati, Bošnjaci, Šokci, Bunjevci, Raci (podskupine: podravski Šokci, podunavski Šokci, Dalmatini u Segedinu i sjeverno od Budimpešte, Raci u okolici Kalače te od Budimpešte južno itd.)
- [11] 1868. évi XXXVIII. törvéycikk a népiskolai közoktatás tárgyában
- [12] Prema prvom popisu nakon Prvog svjetskog rata 1920., čija je vjerodostojnost zbog aktualnih društveno-političkih prilika u najmanju ruku upitna (slično ostalim popisima), od ukupnih 36 858 pripadnika hrvatske zajednice u novoj Mađarskoj njih 8 816 (23%) ne zna ni pisati, ni čitati.
- [13] SEKULIĆ, Ante. *Listovi i časopisi bačkih Hrvata od Ivana Antunovića do 1941.* U: Migracijske teme, 6 (1990) 3, 407-414.
- [14] O odnosu religije i etničkoga (nacionalnog) identiteta govorili su mnogi stručnjaci teme (vidi A. D. Smith: *The Ethnic Origins of Nations.* Oxford: 1986.).
- [15] Ovdje možemo navesti najmanje tri perioda: 1. između dva svjetska rata (1918.-1945.); 2. nakon Drugog svjetskog rata do osamostaljenja Republike Hrvatske (1946.-1991.); 3. demokratsko razdoblje samostalne Hrvatske (od 1991.).
- [16] B. Anderson tvrdi da u brzom širenju tih proizvoda veliku je ulogu igrao tiskarski kapitalizam (*print capitalism*) koji je poticao stvaranje, tiskanje i raspačavanje izdanja.

- [17] Mišljenja smo da je suvremena identitetska pluralnost Bunjevaca dijelom rezultat navedenih procesa, naime poseban, samostalan bunjevački etnički identitet, zahvaljujući među ostalima i snažnoj pisanoj baštini od kraja 19. stoljeća, raspolaže s dovoljno čvrstim sustavom simbola kako bi bio podoban za stvaranje stabilnog društvenog identiteta te kako bi bio neovisan od ostalih nacionalnih i drugih etničkih identiteta.
- [18] Riječ je o najdužem podnaslovu ovoga kalendara ali postojale su i sljedeće varijante: „Kalendar za bunjevački i šokački narod“, „Kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate“ (Mandić 2003, 44).
- [19] Spomenuti list se nalazi u katalogu Državne knjižnice Széchenyi u Budimpešti i prema podacima izlazio je od 1926. do 1944. godine u Budimpešti. Unatoč relativno dugoročnom izlaženju o listu nije napisan niti jedan opširniji rad ali je poznato da se izdaje pod uređivanjem ministarskog savjetnika Józsefa Margitajia (Bunjac, Preradović, Vegh 2013, 71-72).
- [20] Vjerojatno je riječ o kalendaru pod uređivanjem Ignaca Horvata koji je izlazio u austrijskom dijelu Gradišća. Kalendar izlazi i danas pod naslovom Gradišće i jedan je od najpopularnijih hrvatskih kalendara među gradišćanskim Hrvatima.
- [21] Ova potonja, koja bi se na hrvatski mogla prevesti kao „Usklik“, pored službene himne Mađarske predstavlja drugu, neslužbenu himnu koja se izvodi i pjeva na svim važnijim mađarskim državnim praznicima.
- [22] Npr.: Grgur Cserháti, Priszlinger, Antun: *Duhovna radost*. Molitvenik i pismarica za kršćansko katolički narod. S odobrenjem duhovne oblasti u Kalači sastavili Grgur Cserháti župnik u Dušnoku i Antun Priszlinger kantor u Gari. Budimpešta: Društvo Svetog Stipana, 1940.
- [23] *Tko su boljševici?* Budapest: Izd. Jugoslavenske Frakcije Internacionalne Socialisticke Federacije, 1919.; *Što je dala revolucija?* Budimpešta: Naklada Pučkog povjereništva za nastavu, 1919.
- [24] Stevanović, Milutin (ur.). *U kolo*. Antologija južnoslovenskih pesnika u Mađarskoj. Budimpešta: Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, 1969. (bez godine izdanja). Riječ je o prvoj knjizi hrvatskih književnika u Mađarskoj od 1945. (Blažetin 1998, 39)
- [25] Vujičić, Tihomir. Muzičke tradicije južnih slovena u mađarskoj = A magyarországi délszlávok zenei hagyományai. Budimpešta: Demokratski savez Južnih Slavena; Tankönyvkiadó, 1978. Riječ je o najopsežnijem radu o hrvatskoj folklornoj baštini u Mađarskoj do danas.
- [26] Pavlov, Dušan. Srpskohrvatska narodna poezija = Szerbhorvát népköltészet. Budapest: Tankönyvkiadó, 1982.
- [27] Prva pjesnička zbirka jednoga autora u ovom razdoblju objavljena je tek 1977. (Blažetin 1998, 40).

- [28] Iz ovoga razdoblja na našem su popisu tek dvije knjige koje se bave s poviješću dviju subetničkih zajednica (osim udžbenika): Kerecsényi Edit: Povijest i materijalna kultura pomurskih Hrvata = A Mura menti horvátok története és anyagi kultúrája. Budapest: Tankönyvkiadó, 1982. i Mándics Mihály: A magyarországi bunyevác-horvátok története = Povijest bunjevačkih Hrvata u Mađarskoj. Kecskemét: Bács-kiskun Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztály, 1989
- [29] Branko Filaković: Zatajiti korijene tuge i duge. Budapest, Pečuh: Mo. Horvátok Szövetsége, 1991.; Đuso Šimara Pužarov: Djeci a ne samo... Pečuh: Mladost, Klub August Šenoa, Savez Hrvata, 1991.; Josip Gujaš Džuretin: Iverje / Forgácsok. Pečuh: August Šenoa Klub, Mladost, 1991. itd.
- [30] Đuro Šarošac: Bosanski Hrvati u okolici Pečuha: ekonomska osnovica seoskog života. Budapest: Tankvk., 1991.; Ladislav Matušek: Tekstilni motivi aćanskih Bošnjaka = Átai bosnyák textilmotívumok. Pécs: Mladost, Klub August Šenoa, Savez Hrvata, 1991. itd.
- [31] Mokuter, Ivan. Bitne značajke „Hrvatskog pravopisa“. In: Naša škola, 1991/2, 5-19
- [32] Kolar, Stanko. Povijest. U: Naša škola, 1991/2, 21-24
- [33] Blažetin, Stipan. Hrvatsku književnost u hrvatske osnovne škole. In: Naša škola, 1994/1, 19-25; Blažetin, Stjepan. Hrvatsku književnost u hrvatske gimnazije. In: Naša škola, 1994/1, 27-33
- [34] Vjerojatno je velik broj pojedinaca u Mađarskoj koji se izjašnjavaju kao Mađari unatoč svojim hrvatskim korijenima. Budući da je nacionalni identitet subjektivna kategorija, te ga smatramo isključivom kategorijom, ova skupina se ne razmatra u sklopu ovoga istraživanja.